

h. 1924-7

75765

Contribuțiuni la Istoria Românilor Ardeleni în sec. XVIII.

DE
TEODOR V. PĂCĂȚIAN.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională“ Cluj pe 1924

CLUJ
„ARDEALUL“ institut de arte grafice Cluj, Str. Memorandului No. 22.
1924.

52/401

CONTRIBUȚIUNI LA ISTORIA ROMÂNILOR ARDELENI IN SEC. XVIII.

DE

TEODOR V. PĂCĂȚIAN.

În anul 1744, luna Maiu, își face apariția printre Români din Banat și Ardeal, călugărul Visarion. Nu era Român, ci Sârb din Bosnia, provincie turcească, de unde a trecut în Slavonia austriacă, a intrat într'o mănăstire și s'a călugărit, primind ca monah numele de Visarion, în locul numelui de botez, care era Nicolae.

A fost un om cu temeinice pregătiri teologice și cu vaste cunoștințe despre lume și popoarele din lume, fiindcă umblase mult, făcuse călătorii lungi, vizitând chiar și locurile sfinte.

În Banat și Ardeal a venit cu hârtii de legitimație și recomandare primite dela patriarhul sârbesc de atunci din Carloviț, Arseniu Ioanovici Șacabent, care l-a trimis aci cu misiunea de a împedece pe Români să mai treacă la unirea bisericească cu Roma și a-i îndemna să rămână statornici în credința veche strămoșească, în legea ortodoxă.

Cu toate că era un simplu călugăr — dar un călugăr cu viață cu adevărat ascetică, pentru că nu mânca de loc cărnuri și lăptării, ci numai poame, crude sau uscate, — primirea pe care i-au făcut-o Româniii bănățeni și ardeleni, a fost cel puțin ca a unui vlădică, dacă nu chiar ca a unui patriarh. Mulțimi mari de popor i-au eșit în cale și l-au primit cu entuziasm în toate satele prin cari a trecut și toți se înbulzeau să sărute mânilor și picioarele acestui „om sfânt“.

Drumul și l-a făcut călugărul apostolește, pedestru, din sat în sat, dela Lipova la Dobra, de aci la Deva, apoi la Orăștie, Mercurea, Săliște și Sibiu, unde, la insistențele catolicilor a fost arestat, ca agitator periculos, și după luarea interogatorului, trimis la Viena, sub pază bună, dar aci a fost pus în libertate.

Vestea sosirii sale o duceau călărății în fiecare comună și astfel oamenii aveau vreme să se adune întru întîmpinarea lui din toate satele mai apropiate.

Serviciu divin nu a celebrat călugărul, în nici una din multele localități prin cari a trecut, probabil din motivul, că nici una din bisericile acelor comune nu rămăsese ortodoxă, ci toate erau prefăcute în biserici unite. Vorbiri scurte a ținut însă călugărul mulțimilor de oameni în fiecare sat prin care a trecut, în limba sa maternă, în limba sârbească, dar oamenii cari știau sârbește, le tălmăceau poporului imediat în limba românească. Și ce vorbea călugărul miilor de creștini români, cari îl așteptau în toate satele ca pe un Mesia? În puține cuvinte, pretutindenea, le spunea cam următoarele :

— „Vai vouă păcătoșilor! Vai de capul vostru, că v'ați vândut sufletele! Deslegarea morților voștri nu e deslegare, ci osândă. Parastasele, pomenile, sārindarele, le-ați făcut înzadar și le-ați plătit cu totul îndeșărt. Ia popi nelegiuți, ia niște nepopi. Botezul copiilor voștri e nelegiuit, ca și înmormântările morților voștri și ca și cununile voastre“, și a. m. d.

După arestare, la interogatorul care îi s'a luat, întreat fiind, cine l-a trimis și ce caută prin aceste ținuturi, — călugărul Visarion a răspuns, că e trimisul lui Dumnezeu, și a venit să vadă și să cunoască, dacă e adevărat, că Românii cari locuiesc în țara aceasta, s'au abătut dela vechea lor credință și dela ritul oriental? Iar când l-a cercetat în arest episcopul greco-catolic român, Ioan Inocențiu Micu Clain și i-a făcut aspre înfruntări pentru turburările pe cari le-a provocat în diecesa sa prin nesocotita propagandă ortodoxă, călugărul a răspuns: „Nu eu sunt vinovatul, ci cel păcătos ești tu, și tu vei avea să răspunzi la judecata cea mare, pentru mulțimea de suflete abătute dela credința veche!“

Cronicarii vremilor de atunci fac constatarea, că aceasta călătorie a călugărului Visarion printre Românii bănățeni și ardeleni a lăsat urme adânci; că în urma vorbirilor sale, rostite poporului, foarte mulți au părăsit unirea și s'au reîntors la biserica străbună; pe scurt: că numitul călugăr a aruncat în Ardeal o semănță, care a încolțit și a dat roade bogate. Să ne închipuim acum ce era, dacă acest călugăr pribeag putea comunica cu poporul român în mod nemijlocit, vorbindui în limba lui!

După cele înșirate, întrebarea care ni se impune este, că

oare călugărul Visarion cui a vorbit în satele prin cari a trecut în călătoria sa apostolească dela Lipova până la Sibiu, celor de o credință cu el, Românilor ortodoxi? Nu; el a vorbit pretutindena uniților, adică Românilor, cari după formă erau considerați de uniți bisericește cu Roma, în sufletele lor însă nu erau uniți, ci tot ortodoxi, și cărora le-a fost de ajuns se audă, că trece pe la ei un popă de legea cea adevărată românească, pentruca să iasă cu mic cu mare intru întâmpinarea călugărului, primindu-l cu călăreți, cu aclamări, cu flori, ramuri verzi și cu earbă presărată pe drumul, pe care avea să-și pună picioarele obosite. În sufletele Românilor bănățeni și ardeleni, nu a avut deci pe atunci nici o tărie unirea, pentrucă dacă avea, oamenii nu ar fi eșit întru întâmpinarea unui preot care nu era dintre ai lor, decât numai, poate pentru a-l huidui și a arunca cu pietre după el. Dar Români uniți ardeleni au aflat de bine și de necesar să demonstreze prin primirea făcută, că ei pe călugărul Visarion și pe cei ca și el îi considără de ai lor în cele bisericești, iar nu pe cei impuși lor cu deasila de cei mai mari.

Putem face deci constatarea, că nu Români ortodoxi din comunele prin cari a trecut călugărul Visarion au primit pe misionarul ortodoxiei cu ramuri și cu stâlparei, cu călăreți și cu alaiu mare, și nu ei au așteptat să fie întăriți în credința strămoșească, de care ei nicicând nu s'au lăpădat, — ci primirea cu adevărat princiară i-au făcut călugărului călător pretutindena uniții, adică acei Români, cari în contra voinței lor, parte cu vicleșug, parte cu forța, au fost declarați de trecuți la unire. Aceștia au așteptat dela Visarion, să le arate calea pe care pot fi împăcați earăși cu Dumnezeu, ertați fiind ei pentru greșala făcută atunci, când au permis, ca la altarele bisericuțelor lor să slujească preoți, cari nu sunt de ai lor. Acestia au sorbit vorbele călugărului și de acestia s'au prins vorbele sale, pentrucă mergând acasă, oamenii s'au pus pretutindena să facă numai decât curățenie mare în biserici: le-au văruit din nou, au spălat cu apă curată (poate chiar sfințită de preot ortodox) iconostasele, stranele, padimentele, ușile și fereștile bisericilor, ca nimic „spurcat” să nu mai rămână în ele, iar pe unele locuri și-au bătut preoții și i-au scos din biserici.

E evident deci, că la anul 1744, temeliile unirei erau foarte slabe, dacă o singură călătorie printre Români bănățeni și arde-

leni. a unui călugăr pe care ei nici nu-l înțelegeau, a fost de ajuns, ca unirea să fie amenințată cu totala prăbușire, — căci așa ne spune istoriograful unit, fericitul G. Barițiu, în ale sale „Părți alese din Istoria Ardealului“, că prin această contrapropagandă a călugărului Visarion: „propaganda catolică, continuată peste cincizeci de ani prin iezuiți, la poporul român a rămas în adevăr de rușire.“

Concluziunile pe cari le putem scoate din constatările făcute până aci, sunt acum următoarele:

că în sufletul poporului român ardelean și bănățan nu intrase și nu prinsese rădăcini unirea bisericească cu Roma, încă nici la anul 1744, după 44 de ani dela înfăptuirea ei; prin urmare:

călugărul Visarion a avut în Banat și Ardeal o situație foarte ușoară la împlinirea misiunii sale, căci și-a îndreptat atacurile în contra zidurilor unui edificiu clădit pe nisip, care foarte ușor putea să fie răsturnat de tot; deci:

că nu călugărul Visarion a agitat prin Banat și Ardeal, ci el a aflat aici un popor de mult agitat, de mult înverșunat până la culme, pentru nedreptatea ce îi se făcea, de a se considera cu sila de aparținător la o biserică, la o credință, care nu era a lui; și în fine:

că acest popor, agitat și nemulțumit, s'a folosit de prilejul binevenit al trecerii călugărului prin satele din Banat și Ardeal, pentru a-și arăta pe față sentimentele în ale credinței, cari erau tot cele vechi, după ce el nu a îmbrățișat și nu a acceptat unirea,

Știm cum s'a făcut unirea. Au făcut-o vlădicii Teofil și Atanasie cu câțiva protopopi și cu câțiva preoți, la îndemnuri mai înalte, dar fără turma cuvântătoare, care a stat departe de unire, atunci când s'a făcut, și tot așa și la anul 1744, când a primit cu osanale pe călugărul ortodox Visarion, văzând în el pe adevăratul reprezentant al bisericii și legii, de care se ținea din moși strămoși.

Da, unirea au făcut-o câțiva oameni, cu scop politic, dar au făcut-o oameni, cari nu s'au priceput de loc la politică, și urmarea a fost, că au rămas păcăliți și trași pe sfoară de cei mai isteți și mai rafinați decât ei. Nu condamn unirea, din contră, am recunoscut și recunosc, că ea și-a avut și părțile ei bune și folositoare pentru poporul român din Ardeal. Dar trebuie constatat adevărul, că s'a făcut fără învoirea credincioșilor dela sate, cari au rămas din capul locului, și apoi multe generațiuni de rând.

streini de unire. Dovada, în afară de cele înșirate mai sus, o formează și cele întâmplate în Săliștea Sibiului, la Rusaliile anului 1744, când episcopul greco catolic român, Ioan Inocențiu Micu Clain, mersese acolo, ca să celebreze sfânta liturgie, în biserica considerată de a sa, deci de unită, în care însă, sub întreaga durată a liturgiei, celebrate de episcop, nu a înțrat nici un singur credincios din sat, dar nici unul, în afară de primarul și de doi jurați comunali, cari din oficiu, la poruncă, trebuiau să fie prezenți.

Prin viclesug deci, sau cu forța, prin porunci severe și prin pedepse aspre, s'a putut impune țărănimei române ardelenne și bănățene unirea cu Roma, dar din vreo convingere proprie, din vreo necesitate sufletească, simțită de ea, nu o îmbrățișat-o nici odată. Nu, atunci când s'a făcut, nu la anul 1744, când avea o vechime de 44 ani, după cum văzurăm din cele arătate mai sus, dar nu era îmbrățișată unirea din partea țărănimei noastre nici chiar la anul 1783, când avea o vechime de 83 de ani — după cum vom vedea din documentele, cari urmează mai la vale.

Anume, comandamentul general militar din Sibiu, a trimis guvernului ardelen, la 28 Ianuarie 1783, următoarea notificare confidențială, pe care o dau în traducerea făcută din originalul german :

— „Va fi încă în memoria înaltului guvern ce fierbere îngrijitoare a fost susținută până acum în districtul Hațegului, prin publicarea preainaltei patente de toleranță. Conform raportului regimentului prim valahic din 27 Octomvrie anul trecut, focul acesta vâpăște încă și acum în spiritele uniților din districtul numit, cari în mare parte se împotrivesc acuma pe față să mai participe la serviciile divine unite, să-și boteze copiii prin preoți uniți și să-și îngroape morții prin acestia. Aceasta fierbere a isvorit, după cum se știe, din diferitele explicații, cari au fost date, ici-colea, în districtul acesta, cuprinsului patentei de toleranță și a amenințat unirea cu încetarea de a mai fi, nu numai în districtul numit, ci și mai adânc în țară. Din alipirea poporului valah la neunire. (Non-union), și din experiențele bine examinate, că acelaia în bună parte îi lipsesc noțiunile serioase religioase, — nu ne putem face o altă imaginație, decât că, dacă în districtul Hațegului, în care se publică patenta despre unire, se aduce acum în mod public la cunoștința poporului și patenta de toleranță, fierberea se va preface în perfectă tulburare, cu atât mai curând, cu cât în popor

nu lipsesc oamenii, cari își închipuiesc, sau au fost instruați de alții, că libertatea de a trece după voie și plăcere îndărăt la neunire,— fiind restrânsă și interzisă prin patenta de unire,— *acum nu li se mai dă de loc*, — ceea ce ar avea de urmare, între altele, *nașterea de excese periculoase din punct de vedere politic*.

Mai multe porunci preafnalte, date până acuma, în special însă cea din 16 Maiu 1782, urmărește scopul de a pune stavilă-răspândirii de noțiuni greșite despre patenta de toleranță. Aceasta însă nu se va putea ajunge prin publicarea ei acuma în Valea Hațegului, ci din contră, dacă mai ales acuma, imediat după publicarea ei, s'ar aduce la cunoștință și preafnalta rezoluțiune, conform căreia sunt a se lua earăși declarațiuni dela catolici despre părăsirea religiei, — după cum se spune în intimatul consiliului belic aulic din 30 Decemvrie, trimis înaltului guvern și compus în conformitate cu preafnalta rezoluțiune din 1 Ianuarie 1782: s'ar da prilej numai uniților, ca să micșoreze autoritatea celeilalte (a patentei de unire).

Ingrijorările acestea, noi le-am comunicat înaltului guvern și în notificările noastre din 14 și 24 luna curentă, când am avut onoare a arăta, că publicarea acuma a preafnaltei patente de toleranță, noi nu aflăm că s'ar face la timp potrivit, ci suntem de părere, că acestei preafnalte patente îi s'a satisfăcut prin patenta de unire, publicată deja, în cazul când uniții din districtul acesta, cari voiesc să treacă îndărăt la neunire, vor fi supuși unui examen din partea preoților trimiși ca comisari, iar patenta de toleranță va fi trimisă conducătorilor și autorităților din district, cu instrucțiune, că în casurile date, au să se orienteze după ea, ceace de altcum stă în consonanță și cu amintita patentă preafnalta de toleranță. Vă rugăm să vă dați în privința aceasta binevoitoarea contrapărere“.

Vedem din notificarea aceasta oficială, că în chestia credinței, la Români ardeleni situația era în anul 1783 aceeași, care era la 1744. Ținuturi întregi erau stăpânite de o pronunțată averșiune față de biserica unită, în care nu mai vocau să între uniți. Intregă Valea Hațegului, *unită*, s'a pus în grevă și a rupt legăturile cu preoții uniți. Și fiind că oamenii voeau să treacă toți îndărăt la biserica străbună, ceace ar fi fost o mare primejdie pentru catolicism, oficialitatea militară din Ardeal face celei civile propunerea, ca să nu insiste să se publice în districtul Hațegului

patenta de toleranță a împăratului Iosif, ci să rămână lucrurile la publicarea numai a patentei de unire, căci altcum primejdia nu mai poate fi împedecată și delăturată: toți uniții trec la neunire!

Pentru înțelegerea lucrurilor, trebuie să notez, că împăratul Iosif II a dat la 20 Octomvrie 1781 cunoscuta patentă, sau edict de toleranță, în care se spunea, că nime nu poate fi silit să treacă la unire, și nici ținut cu sila în legăturile bisericii unite, ci cine vrea, poate îmbrățișa religia ortodoxă, pe care patenta o declară de religie „tolerată”. Patentă aceasta de toleranță, publicată în regulă, a provocat printre uniți fierberea de care se plânge notificarea de sus a oficialității militare ardelene, fierbere, care a amenințat unirea „cu încetarea de a mai fi”. Dar împăratul Iosif a dat la 20 August 1782 o nouă patentă, așa numită „de unire”, în care ia cu o mână aceea ce a dat cu cealaltă: restrânge simțitor libertatea de a părăsi unirea. Așa sună ordinul, ca cu publicarea acestei patente de unire, să se facă publicarea de nou și a patentei de toleranță; și în contra acestei dispoziții ia poziție notificarea de sus, temându-se comandamentul militar din Sibiiu, că prin publicarea și a patentei de toleranță, se micșorează în fața uniților autoritatea celeilalte patente. Textul întreg al patentei de unire îl vom cunoaște mai la vale, iar aici vreau să mai arăt, că sub „examen” să înțelege în notificare școala de șase săptămâni, la care trebuiau să umble uniții doritori să treacă la ortodoxie, pentru ca să fie instruați în cele patru dogme, cu acceptarea cărora s'a făcut unirea; și dacă nici în acele șase săptămâni de școală nu intrau în capetele lor dogmele unirii: puteau să treacă îndărăt la biserica ortodoxă.

Să continuăm acum firul întrerupt cu explicările date. Nu numai în Valea Hațegului erau pornite, la anul 1785, spiritele Românilor uniți din Ardeal spre reîntorcerea în masse la ortodoxie ci, și prin alte părți ale Ardealului. Astfel, în comuna Copăcel din județul Făgăraș, comună militarizată și curat unită, soldații din comună, cari făceau parte din regimentul prim românesc de graniță, puși fiind în rând, ca să fie duși la biserică, au declarat unanim comandantului lor, locotenentului Montag, că ei nu mai merg la biserica unită.

Celce cunoaște legile și disciplinele stricte militare știe, că aceasta constituia crima insubordinațiunii militare, sevărsită în plină stare de serviciu, și în anumite casuri, crima aceasta se

pedepsește chiar și cu moartea. Știau și soldații din Copăcel lucrul acesta, și totuși, mai bucuros și-au dorit moartea, decât să mai între într'o biserică pe care *nu o recunoșteau de a lor*. Oameni simpli dela sate, și câtă virtute la ei, câtă tărie de caracter. Trebuie să-i admire omul și să se închine curajului pe care l-au avut, de a-și pune în joc viața *pentru credință!*

Natural, că li s'a făcut proces, dar n-au fost pedepsiți toți, ci numai trei conducători ai lor: anume, preotul unit *Martin Grecu*, fratele acestuia, soldatul unit, *David Grecu* și soldatul *Bucur Ioan Niță*, fost unit și el, dar atunci de curând trecut îndărăt la ortodoxie. Actele procesuale ale acestor trei inculpați, cari au fost pedepsiți și pentru toți ceilalți, nu se mai găsesc, pentru a se putea constata din ele exact, cum s'au întâmplat lucrurile. Se află însă, în arhiva corpului de armată XII austro-ungar, ajunsă în proprietatea „*Asociațiunii*“ din Sibiu, sentința definitivă adusă în proces din partea consiliului belic aulic dela Viena, și din sentința aceasta putem ști ce s'a întâmplat în Copăcel.

Public deci în întregime sentința consiliului belic aulic dela Viena, în traducerea făcută din originalul german, care e următoarea:

— „Au sosit aici și în alăturare se retrimite actele înaintate cu raportul din 3 luna trecută și anul trecut, — împreună cu sentința și cu aprobarea ei din partea comandei generale, — cuprinsă în raportul amintit, — despre investigațiunea ținută la regimentul I valah de infanterie, în contra preotului, acum degradat, *Martin Grecu*, a fratelui acestuia, grănițerul unit *David Grecu*, și a grănițerului neunit *Bucur Ioan Niță*, *pentru așătare și îndemnarea poporului la neunire (Ne-Union)*.

Circularele preafnalte, și în special cele din 16 și din 31 Ianuarie 1782, date în privința toleranței creștinești în general, opresc categoric orice îmbulzire, făcută cu vorba, sau cu fapta, orice turburare sau capacitare, pentru trecerea dela o religie la alta, și stabilesc măsurile cari sunt de luat, deoparte la declarațiile făcute de persoane singurateice, sau de comunități întregi, pentru trecerea la o religie tolerată, de altă parte în contra turburătorilor, cari procedează contrar acestor norme.

Din actele de investigare, retrimise acuma, nu se prea vede cum s'a purtat în chestia aceasta comandantul de stațiune și de companie, și în general regimentul, și ce măsuri ulterioare au

fost luate. E adevărat, că ce privește purtarea în casurile speciale și procedura lui David Grecu din cazul de față, la parada din biserica din Copăcel, — comandantul stațiunii, locotenentul Montag, — cum se poate constata din actul de sub litera A) (Species Facti), — a explicat soldaților pe scurt cuprinsul patentei de toleranță și le-a făcut evident, că aceea ce fac, e o explicație *tumultuară* și contrară intențiilor preafnaltei patente de toleranță; că după ce ei până acuma nu s'au declarat în regulă pentru trecerea la neunire, — de astădată *trebuie se meargă încă la biserică* (unită); — iar apoi, acela, care nu vrea să mai fie unit, să se anunțe numai în regulă la el și din a sa parte nu are să-i fie făcută nici cea mai mică silă. Dar nu a fost cu dreptul, că numitul locotenent a rămas numai pe lângă admoniereea publică pentru aceasta purtare tumultuară, fiindcă prin aceasta s'a dat timp și ocaziune turburătorului liniștei publice și ațâțătorului *David Grecu*, precum și fratelui acestuia, — cu ceva influență în chestie, — preotului *Martin Grecu*, ca între timp, dela data de 27 Maiu a celor întâmplate, până la 17 Iunie, când a urmat arestarea lor, să-și poată executa intențiunile ațâțătoare.

Dacă locotenentul Montag ar fi arestat imediat după cele întâmplate, la 26 Maiu, pe David Grecu, — atât de rău descris pentru îndărătnicia sa, pentru purtarea sa turburătoare și ațâțătoare, — l-ar fi trimis apoi la companie, iar aceasta la regiment, pentru ulterioară procedare, — acesta nu ar fi avut ocaziunea să-și execute mai departe intențiunile, în prezența fratelui său, și să-și înmulțească aderenții, iar în urma acelei arestări, cele 14 cete (Rotten), cari stăteau gata pentru parada din biserică, *ar fi putut fi conduse în ordine la biserică* și oamenii toți, făcând declarația, că-și recunosc greșeala de mai nainte, *ar fi mers de bună voie la biserică*.

Resoluțiunea preafnală din 11 Aprilie anul trecut pune, ce e drept, cele mai juste bariere tuturor investigațiilor criminale, întâmplate până la data aceea, pentru delictes în chestii religioase, în general. Casul lui David Grecu însă, cu purtarea ațâțătoare dela parada bisericască din 26 Maiu, e în sine luat, — fără considerare la religie, care aci are rol subordonat, — în urma împrejurărilor îngrijitoare, de o așa natură, că cu greu poate fi acordată o indulgență, care dată la timp nepotrivit, ar avea urmări și mai periculoase.

Din acte nu se evidențiază, dacă arătarea despre aceasta s'a făcut imediat, pe loc, către comandamentul regimentului, sau apoi a ajuns la comandamentul regimentului abia după ce a fost compusă a doua „Species Facti“ de sub litera B), cu raportul aflător sub litera L) al comandamentului companiei, căpitanul Winter. În cazul din urmă, are să răspundă comandantul stațiunii, și în mod expres comandantul companiei, pentru neglijarea arătării, în cazul prim însă comandamentul regimentului, pentru aceea, că nu a luat imediat dispozițiunile corespunzătoare pentru acest caz și pentru împrejurările create de el, și comandantului companiei și al stațiunii nu i-a dat instrucții în privința atitudinii ulterioare, pentruca răul să fie potolit înainte de a crește prea mare, iar *urmările sale desastroase să fie evitate*.

Comandamentul general are deci să tragă pentru aceasta la răspundere regimentul, și prin acesta pe comandantul stațiunii și al companiei, dând totodată și pentru viitor îndrumările potrivite, pentru o atitudine mai eficace, cerută de împrejurări, și în consonanță cu preinaltele ordinațiuni.

De altcum instrucția marțială s'a făcut, în cele esențiale, ce e drept, în toată regula, dar totuși nu poate să se treacă cu vederea faptul, că de ce înculpații au fost supuși interogatorului, Bucur Iuon Niță și David Grecu abia în 17 și 18 Octomvrie, iar Martin Grecu numai în 20 Octomvrie, când arestarea lor s'a făcut, conform raportului de sub litera L), în 19 Iunie, fiind atunci escortați la regiment?

Mai departe, e de dificultat, din punct de vedere formal, că la instrucția marțială, fără vreo cauză care ar putea fi constatată din acte, nu au participat asesori în numărul prevăzut de regulament, ci numai 8 persoane, inclusive presidentul și auditorul, și apoi, că anexele dela actele de instrucție, aflătoare sub literile A) până inclusive R) și cari se compun în cea mai mare parte din rapoartele comandanților de stațiune și de companie, din ascultări de martori, din ceva atestate și scrisori, — nu sunt atinse, în ordinea lor, nici în procesul-verbal despre interogatoriu, nici în votul informativ, și nu e notat nici motivul procurării uneia sau alteia dintre anexe, și astfel lipsește și conspectul despre întreaga procedură, urmată atât înaintea, cât și sub decursul investigațiunii.

Și în fine, martorii, cari au făcut dovada față de inculpați,

au fost ascultați sub jurământ, ce e drept, dar nu în fața judecătorei marțiale, ci în fața unei comisiuni speciale, la locul lor de staționare, și nu în mod articular (articulatim), cum prevede stricta procedură judecătorească, și astfel pentru întărirea fasiunilor lor nici nu au putut fi confrontați personal cu inculpații, ceea ce e de dificultat, atât judecătorei marțiale, cât în special auditorului. Dar de astădată rămână așa cum s'a întâmplat, pentruca prin trăgănarea mai lungă a procesului și prin ținerea și mai de parte în arest a inculpaților, *se nu se provoace nemulțumiri în popor*. Dela regiment însă să se ceară raport despre motivele trăgănării investigațiunii și despre compunerea judecătorei marțiale în contrarietate cu regulamentul.

Ce privește pedeapsa croită asupra celor trei inculpați, sunt a se ținea în vedere două lucruri:

1. Obiectul cel adevărat al religiunii și *părăsirea unirii pentru a trece la neunire* (Disunion); și

2. seducerea și făptuirile ilegale, îndreptate spre aceasta, cari duc deadreptul la *rebeliune*, cari deci sunt *crime militare*.

Ce privește obiectul prim, aici să ivește cazul instruirii în curs de șase săptămâni, — prevăzută în cele mai noue legi prealnalte și indicată și în părerea comandamentului general, — căreia au se fie supuși, în mod reglementar, nu numai degradatul popă Martin Grecu și fratele său David Grecu (cari erau uniți!) ci și Bucur luon Niță (neunit!) — dacă cumva acest din urmă nu e născut și crescut *schismatic*, — ceea ce din acte nu se vede, — ci e unul dintre aceia, cari acum de curând s'au declarat, *în satul Lisa* pentru neunire și cu care la tot cazul *nu s'a făcut încercarea instruirii reglementare*.

Ce privește al doilea obiect, după ce față de seducători și ațâțători, acțiunea fiscală de mai nainte și celelalte asprimi legale nu au fost abrogate prin cele mai noue ordonanțe prealnalte: trebuie să fie aplicate față de inculpați pe deplin intențiunile acțiunii fiscale, și aceia, pentru purtarea lor ațâțătoare și turburătoare de liniște publică, pentru crimele lor militare, — au să fie pedepsiți conform legii.

Principiul general fiind acela, că pedeapsa trebuie să stea în raport cu gravitatea crimei, cu senzația și scandalul, mai mic sau mai mare, provocat de ea în public, deci și *cu necesitatea creării unui exemplu*: consiliul belic aulic nu poate accepta

părerea comandamentului general, alăturată la actele judecătoreii marțiale, conform căreia toți cei trei inculpați ar fi să fie pedepsiți cu pedeapsă egală corporală.

E în afară de orice discuție, că David Grecu, — abstragând dela obiectul religiunii, — prin crimele sale militare în contra serviciului, în contra supunerii militare, în contra subordonării, *cu caracter aproape de rebeliune*, e cel mai greu împovărat, și astfel sentința sa, croită conform articolelor din legea marțială, *de a alerga de șase ori pe stradă, printre 300 de oameni, se confirmă și poate să fie executată.*

Ingrijorarea comandamentului general, că o pedepsire publică va provoca senzație printre oameni, se poate delătura prin aceea, că delictul și adevărata cauză a acestei pedepsiri publice, vine exprimată în mod clar în sentință, și în sensul circularelor prealabile, date în chestii de toleranță, se spune oamenilor limpede la executarea pedepsei, că aceasta la nici un cas nu e croită *pentru religie*, care noțiune va fi înțâleasă cu atât mai ușor, cu cât satul întreg e și de altcum convins, că deja procedarea la arestarea ambilor Grecu nu s'a făcut *pentru religie*, ci pentru nesupunerea și încăpăținarea popei Martin, apoi pentru purtarea lui David Grecu, care a făcut senzație în public, așa cum a spus lucrurile în mod expresiv locotenentul Montag, în „Species Facti“ de sub B) cu ocasiunea trimiterii în arest a acestor doi inculpați.

Referitor la fostul popă Martin Grecu, se aprobă sentința udecătoreii marțiale, în consonanță cu aprobarea dată ei din partea comandamentului general, cu aceea, că el, Martin Grecu, pe lângă depunerea întâmplată în ordine din oficiul preoțesc, *se declară odată pentru totdeauna de incapabil de a mai ocupa postul de popă*, și cu începere din ziua publicării sentinței, *mai primește o lună de arest, și anume, cu patru zile în săptămână finit numai cu apă și pâne și în lanțuri.*

Pentru cazul apoi, când s'ar părea, că acest Martin Grecu, prin nestatornicia sa și prin intențiunea de a se lăpăda de unire, a avut asupra comunei Copăcel influența cea mai mare, iar instruirea de șase săptămâni nu l-ar putea face să rămână la unire *ci el ar persista pe lângă schismă*: rămâne în grija comandamentului general, ca precumpănind împrejurările, *să-l așeze într'o îndepărtată comunitate, numai de schismatici, ca să nu mai poată încerca de nou seducerea uniților din Copăcel.*

Ce se atinge acum de pedeapsa dictată de judecătoria marțială lui Bucur Iuon Niță, *de a alerga de trei ori pe stradă printre 300 de oameni*, în vederea împrejurărilor atenuante, cari există pentru inculpați: menținându-se arestul lung, pe care l-a suferit, ea se schimbă în arest de încă o săptămână, făcut în lanțuri.

Și fiindcă în celelalte cu tot temeiul se poate presupune, că motivul *nestatorniciei în religie, care domnește în granița de acolo*, și în special în Copăcel și în Lisa, zace în prima linie în *neglijarea instrucțiunii date în ale credinței* și în lipsa de cunoaștere a deosebirii adevărate între religii: comandamentul general va stăruî, pe căile potrivite, ca clerul de acolo să-și împlinească datorințele oficioase, așa cum se cade și prin o instrucțiune convingătoare în principiile religiei, să delătore urmările neștiinței și nestatornicia isvorită din ea.

Toate acestea se comunică comandamentului general, pentru a aviza despre ele regimentul prim valah și pentru a lua dispozițiunile ulterioare, cu acel adaos, că în afară de inculpații de mai sus, în actele de investigație mai obvin și alte multe persoane, cari prin purtarea lor contrară ordinei și legii s'au făcut punibile și anume, caporalul *Achim*, soldatul *Mogușan*, și alții, cari însă nu au fost supuse investigațiunii și condamnării. Se așteaptă aici raportul, că cu ce se motivează aceasta și ce măsuri s'au luat în contra acelor indivizi?

Dela consiliul belic aulic, Viena la 15: Ianuarie 1783. *Hadik m. p. De Fürst m. p. Cătră Comandamentul General al Ardealului în Sibiu*.

Sențința aceasta, foarte amănunțită în motivarea ei, cât privește esența lucrului, e atât de elocventă, încât nu are trebuință de nici un comentariu. Din ea se vede clar, fără nici o altă explicație, că și în județul Făgăraș, și probabil că în Ardealul întreg la anul 1783 curentul era puternic pentru trecerea uniților îndărăt la ortodoxie, tot așa cum văzurăm din celalalt document, scos tot din arhiva corpului XII de armată austro-ungar, că era acest curent în întreaga Valea Hațegului. Și de astădată nu mai umblase nici un călugăr ortodox printre oameni, pentru a-i capacita să se reîntoarcă la sînul bisericii străbune, ci oamenii din îndemnul lor propriu erau deciși se facă acest pas. Nici la anul 1783, după 83 de ani trecuți dela înfăptuirea unirii,

nu era deci consolidată unirea, nu avea temelii și rădăcini adânci în sufletele țărânilor noastre, și câteva generații de ale ei au petrecut acești 83 de ani în continue sbuciumări dureroase sufletești, pentru sila care li se făcea, de a fi păstorite sufletește de niște preoți, cari nu erau ai lor.

Aceasta era la anul 1783 situația Românilor din Ardeal, din punct de vedere bisericesc, și Impăratul Iosif II, care a arătat destulă bunăvoință față de biserica ortodoxă română de aici, cunoștea binișor aceasta situație, din călătoriile sale prin Ardeal. Afară de aceasta, rapoartele oficiale mergeau mereu din Ardeal la Viena, despre tot ce se petrecea aici între uniți și neuniți. Și rapoartele acestea nu vor fi fost tocmai favorabile neuniților, după ce cumpăna era plecată încă tot spre catolicism la oficialitatea ardeleană. În general însă știa Impăratul Iosif, că sunt certe și frecări între Români uniți și ortodoxi din Ardeal, și de aceea la 20 August 1782 a dat o nouă patentă împărătească, în care a regulat raporturile dintre cele două biserici, în felul, că le-a poruncit, să rămână fiecare cu credincioșii pe cari îi are, — *proselitism să nu mai facă nici una din ele*.

Aceasta a fost patentă așa numită „*de unire*”, despre care se face amintire în notificarea publicată mai sus; și după ce nu știu ca ea se fi fost publicată undeva, o dau în textul ei românesc de atunci, copiat după originalul tipărit cu litere cirile, în tipografia seminarului din Blaj, — pe atunci poate că singura tipografie în Ardeal, care era provăzută cu litere cirile românești.

Patenta e următoarea:

— „Numarul 6984. Iosif al II., din mila lui Dumnezeu, ales I(m)părat al Râmleanilor, pururea podomnic, Craiul țărilor nemțești, ungurești și al Bohemiei, iproci. Arhipovățuitorul Austriei, povățuitorul Burgundiei și a Lotaringiei, mare princip Ardealului, și șpanul Săcuilor, iproci.

Facem științare prin rândul acestora tuturor, cărora se cuvine a ști, pre cum fiind că Noi de atunci încă dintru începutul Ocârmuirii Noastre, între ceale lalte Griji a Crăeștii Datoriei Noastre, neam fi întors Părințeasca Noastră nevoiță și spre aceea, ca Pacea și Liniștea cea din lăuntru a iubitului Nostru Marelui Principat al Ardealului tot mai mult să se întărească, urmând Pildelor celor prea mărite a ceii de prea mărită pomenire, Ipărăteasii și Crăiasii Mariei Tereziei, Maicii Noastre ceii Prea dorite, Carea

după ce răsărise între Norodul Românesc cu numele legii împăechierile și turburările, — folositoare mijlociri, după cum era Vremile acelea, poruncise prin Patenșul cel din anul 1771 Martie 21, — pentru întoarcerea Păcii și liniștii din lăuntru a mai sus numitului Marelui Nostru Prințipat, ca întărătările dejghinărilor și sumețiile celor dintre sine, ce să sporia între supușii Noștri cei de Leagea Grecească, uniți și neuniți Români, cu atâta mai adevărat să se tae și Oinirea inimilor între numiții mai sus supușii Noștri cei de Leagea Grecească, spre creșterea fericirii cea statornică, cu atât mai vârtos să se poată dobândi, am așezat, ca prin Patenșul Nostru oare ce Reguli indreptătoare și orândueli, care să fie despre o parte asemenea ca și ceale mai de nainte ce sau fost poruncit în adusul mai sus Patenșul cel din anul 1771. Eară despre o parte altele după cum sau schimbat vremile de atunci încoace, în lucrul legii să li se pue deiznov ca o lege nemșcată și în tot locul unde ar lăcui Uniți și neuniți, la înțălesul fiete cărora în limba lor să li se vestească.

Veți și dar prin Putearea acestui Patenș a Nostru, toți și fiete carii Supuși ai Noștri Români de Leagea Grecească, și cei Uniți și cei neuniți, cumcă Preanalta Voea Noastră aceasta easte:

1. Ca ne uniții cu tot deadinsul să se contenească de toate hulele, vorbele și scrisorile, care ar veni *spre lăpădarea și scăderea sau stricarea Sfintei Uniri*, ca aceii ce easte primită în legea Patriei, și carea ar putea naște ură în inimile altora împotriva aceiași Sfinte Uniri, toate ceale ce sânt a legii sale slobod și fără hotărîrea locurilor cu adevărat, dar întru liniște să șile facă, *pe Uniți nici întru ascuns, nici de față ai desmânta dela Unire să nu cuteze*, nici Preoților lor, carii afară trimiși fiind unde, Unirea cu pace sar învăța, nici o împedecare să nu le aducă; cu un cuvânt, în tot chipul *să se ferească, ca Uniților nic o pagubă sau scârbă să nule facă*.

Așișderea Uniții, și Preoții și Mireanii, să știe, cumcă Preanalt Cugetul Nostru tocma nu easte, ca *ne uniții cu tăria, cu frica și cu mijlociri silitoare să se smintească întru ținerea Legii sale*, ci încă voim și poruncim tare, ca aceaeș Pace și înțăleagere să aibă la olaltă cu ne uniții, carea Toleranția sau Suferirea și dragostea cea Creștinească o pofteaște, și pre dâșii *cu cuvinte, cu fapte sau cu scrisori, pentru Leage ai necăji, ai huli, sau întramintrea măcar cum ai vătăma, nici de cum să nu îndrăsnească*

2. Ca neuniții ne smintit să se lase și să se ție și de acif nainte întru avearea Bisearicilor, a Cășilor celor de rugă, a case-lor și a fundușurilor celor popești, care le au acum, tocma de arfi și mai puțini cu numărul decât Uniții învrun loc unde ar lăcui mestecați cu Uniții. Eară și ei, pre cei Uniți din Bisearici, din Cășile ceale de rugă, din casele și fundușurile ceale popești ai lipsi, pre Preoți ai țipa afară și ai scoate, supt foarte grea pedeapsă să nu îndrăznească.

3. Pre cum prin Prea naltele Orândueli oprit easte peste tot, ca a nici unii Legi poporeni să îndrăsnească ași rădica loruși Bisearici și Căsi de rugă, sau Școale în puterea sa, așa și ne uniții și Uniții încă de vor avea lipsă undeva de Bisearică sau Casă de rugă, datori să fie ase ruga cu cuviință despre aceasta Crăescului Nostru întru acel Mare Prințipat Gubernium pentru slobozenie și să asculte de Resoluțiile aceluiași Gubernium și de a Noastre, care încât să va putea, după cum vor fi vremile, să vor da ; că întramintrea, nu numai Bisearicile care le vor face în puterea sa, fără dobândita mainainte slobozenie, să vor închide și nici o slujbă Dumnezească nusăva lăsa întrânsele, ci încă și începătorii unii reale rândueli, ca aceștia, după fealul vinovăției lor foarte greu să vor pedepsi.

4. De nu ar avea ne uniții învrun loc Bisearică, sau Popă, slobod leva fi lor asă duce la Bisearicile ceale vecine de Legea sa, pentru slujba cea Dumnezească, ba și pentru cercetarea Bolnavilor, Botezul Pruncilor, Astrucarea morților, – Popi de Legea sa din satele ceale vecine a aduce fără nici o împiedecare slobozi vor fi.

5. Carii dintre ne uniți vreau asă popi, aceia nu în vecina Țară Românească, sau în Moldova, ci când *sar întâmpla să ne milostivim ale numi Episcop*, atunci prin acela, ear întâmplându-se inpotrivă, prin Episcopul care le vom arăta noi să vor popi, însă la această popie, Crăescul Nostru Gubernium nu-i va slobozi intr'alt chip, fără numai de vor fi fiii Patriei, și fealul lor slobod sau de ar fi Jobagi, vor arăta cu legiuite mărturii Manumisia Domnilor celor Pământești și harnicia lor la Popie, și să va ști din Informația Tăblilor și a Magistraturilor Locurilor, cumcă în locul în care vreau asă popi, socotind numărul sufletelor, eastă lipsă asă rândui Popă, și cum că poporeanii, fără ingreoearea lor, îl pot ținea cum să cade.

6. Pentru cei ce să vor popi în ținuturile ceale din afară, să se fie Prea naltele Orândueli ceale mai dinainte, și să se oprească aceia de toate slujbele ceale sufletești și să se aducă earăși la statul în care au fost mai nainte. Lângă aceasta, de să vor afla, că au trecut afară pe cărările ceale oprite, să se pedepsească cu pedeapsa cea grea, carea sau poruncit în Patenșurile ceale ce sau dat afară pentru unii ca aceștia.

7. Ne uniților supt grea foarte pedeapsă oprit să le fie, că pre Amăgitorii cei veniți din afară, carii cu numele legii scornind minciuni, turbură Pacea cea din launtru a Patriei și liniștea, pe aceștia la sine să nui primească, ei îndată săi spue Magistratului locului. Că întramintrea carii ar cerca asă pune inpotriva aceștii apriate Voinții Noastre, nu numai săvor robi, ci încă după fealul întâmplărilor și a urmărilor ce ar răsări de acolo, și *cu pedeapsă morții aseamene săvor pedepsi*. Supt aceeași pedeapsă:

8. Aceiași ne uniți, ori ce Adunări, sau soboare, care și mainainte era oprite, aface să nu îndrăznească.

9. Pre cum prin îngăduita ne uniților Toleranție sau suferire, slobodă ținerea legii sale, și ertarea pedepselor ce sau fost rânduit mainainte inpotriva celor ce să lapadă de leage, numai aceasta am vrut, ca toată sila numai cea pentru credință să se strice, ear nici de cum nu pentru ca eară să se sloboadă frâul *ase lăpăda cum va vrea de leage, fără* nici un temeiu tare și socoteală, numai *după asa plăceare și după cumul trage patima să îndrăznească asă tăia de leagea cea Unită*, așa milostiveaște și tare poruncim, ca de acum inainte, nimănui să nui fie slobod a treace de la Unire la ne unire, fără numai carii dela Bărbații cei Bisericești, ce să vor rândui spre aceea, învățatura Dogmelor Unirii mainainte o vor primi întratâta vreme, câtă va fi de ajuns la învățătură (carea ao auzi, vor fi datori cei ce scad dela Unire, și a sta de față la învățatura acelora, iar nici cum, fără supt grea foarte întra mintrea cădeare în pedeapsă, pe acei Bărbați bisericești ai necăji, sau ai batjocori, să nu îndrăznească) și să vor putea pre sine îndrepta despre aceasta cu mărturii legiuite și credincioase; nici Popilor celor ne uniți, supt grea foarte pedeapsă de vor merge inpotrivă nu leva fi slobod, *fără de o mainainte indreptare ca aceea, pre nici unul dela Unire scăzînd, al primi în ceata sa, cu atâta mai puțin al cumineca, sau alte Taine a legii sale ai sluji*. Apoi încâtui despre Amăgitori, carii pre alții dela Unire, sau cu mijlociri

plăcăcioasă ai amăgi, sau cu dea tăria ar îndrăzni ai sili, — milostiveaște poruncim, ca să se ție vârtutea legilor și orânduinelor, care până acum sau ținut. Mai pre urmă:

10. Milostiveaște așezăm și poruncim, ca oricine va vrea de aci nainte a primi Unirea, unul ca acela, cum că are voe a cuprinde Unirea, el însuși cu capul lui acea voe să și-o descopere înaintea a doi Asesori, sau Tisturi, sau Neameși a Varmeghii, a Scaunului, sau a Magistratului locului, carii a da legiuită mărturie sunt harnici după legi, și despre aceasta, prin aceeași Asesori, sau Tisturi, sau Neameși, să se dea Parohului celui Unit a Locului Atestatum cu iscălitura, sau de nu va ști scrie, cu semnul mâinii celui ce primeaște Unirea, întărit.

Voauă drept aceea milostivește și tare poruncim, ca dela acestor mai sus poruncite Așezământuri, și a Prea naltelor noastre Rândueli, jurata ascultare, cu carea sunteți datori, nici de cum să nu vă trageți; ba încă cu puterea și tăria acestui Patenș al Nostru vă poruncim, vă dăm înainte și așezăm.

Dat în cetatea Noastă Beciul Austriei, 20 August 1782.

Iosif m. p. (L. S) Griif Carol Pàlfi m. p. la porunca chesăreștic și Craești Măriti: *Alexandru Horvát* m. p.

Tipăritusau în Blaj, cu tipariul Seminariului“.

Dacă comparăm acum cele cuprinse în notificarea de mai sus a comandamentului militar din Sibiu cu cuprinsul acestei patente împărătești, așa numită, „de unire“, (și de fapt era patenta unirii, pentru că Impăratul Iosif s'a pus în ea în modul cel mai categoric pe partea „sfintei uniri“), — vom putea ușor constata marea deosebire, care există între aceste două documente. În notificare se spune pe față, că uniții au fost puși în fierbere prin patenta de toleranță, care le permitea să treacă îndărăt la neunire; că ei au rupt legăturile duhovnicești cu preoții uniți, ei au amenințat unirea „cu încetarea de a mai fi“, și anume, din „alipire la neunire“. În patentă însă așa se presintă lucrurile, ca și cum niște „amăgitori“ ortodoxi ar provoca toate turburările, dar să se ferească neuniții de orice vorbe, cari ar veni „spre lăpădarea, scăderea, sau stricarea sfintei uniri“, și nime „pe uniți nici intru ascuns, nici de față ai desmânta dela unire să nu cuteze“, iar pe „amăgitori“ să nu-i primească nime la sine, sub urmarea celei mai grele pedepse, care e „morții asemenea“, pentru că în viitor numai după a sa plăcere, după cum îl trage patima, nime nu mai are voe „a să tăia de legea cea unită“.

Ne putem închipui, că ce rapoarte au trebuit să meargă la Viena dela oficialitățile civile ardelene, pentruca din ele Impăratul Iosif să-și poată forma convingerea, că neuniții sunt cei păcătoși, cari turbură liniștea țării și că în contra lor trebuie să fie luate măsurile cele mai aspre!

Natural, că în fața unor măsuri atât de draconice, în fața amenințării până și cu moartea, spiritele s'au liniștit în Ardeal, mișcarea uniților de a trece îndărăt la ortodoxie a fost sufocată, pacea și liniștea a fost restabilită între Românii ardeleni, împăcându-se încet-încet uniții cu situația și cu soarta lor.

De atunci și până astăzi au trecut mulți ani. Multe generații de credincioși s'au perindat la ambele biserici, unită și neunită, dar în cursul acestui lung șir de ani nu s'a mai ivit cazul, ca uniții, în masse mari, se dorească și voească reînțoarcerea la biserica ortodoxă. Semnul, că biserica unită a început a se consolidă, a se întări. Dar nu a stat pe loc nici biserica ortodoxă. S'a întărit și s'a închiegat tot mai bine și ea, mai ales, dupăce Impăratul Iosif s'a ținut de promisiunea făcută: a dat neuniților din Ardeal încă în anul 1783 un episcop propriu, în persoana lui *Ghedeon Nichitici*, care a muncit cu mult zel pentru restaurarea bisericii sale, întocmai ca și urmașul său în vlădicie, *Gherasim Adamovici*, care i-a luat locul în anul 1789. Ambii și-au avut reședința în frunțașă comună Reșinari de lângă Sibiu, și casa, în care și-au avut locuința, dacă nu mă înșal, există și astăzi; iar dacă există, ar trebui declarată necondiționat de monument istoric, expropriată și restaurată.

Am terminat cu aceea ce aveam de spus. Și acum, ca încheiere, câteva cuvinte numai. Cum văzurăm, atât la anul 1744, cât și la anul 1783, situația în Ardeal era de așa, că contopirea, închiegarea Românilor într'o singură biserică națională română, în biserică ortodoxă, se putea face cu multă facilitățe. Ea însă nu s'a făcut, cu toate că la ambele date uniții erau bine porniți în direcția aceasta. Și nu s'a făcut din motivul, că a lipsit omul providențial, care trebuia să fie ceva mai mult decât călugărul Visarion, omul înzestrat în jos cu darul, autoritatea și puterea de a răpi cu sine mulțimile, având însă totodată și în sus vaza și respectul, de a nu se pune nici o pedecă intențiunilor și scopurilor sale, din partea oficialității. Omul acesta a lipsit, la 1744, ca și la 1783, și lucrurile au rămas așa cum au fost.